

eugen franković

**društveni
aspekti
generalnog
urbanističkog
plana
grada
zagreba**

Generalni urbanistički plan grada Zagreba napokon je završen i usvojen.

Treba reći »napokon« jer prošlo je gotovo 10 godina od izrade urbanističkog programa grada, dokumenta na kojem se temeljila izrada novoga generalnog plana.

Cijelo to vrijeme grad je živio u stanovitom provizoriju, jer je izgrađivan bez temeljita urbanističkog dokumenta, mogli bismo reći bez svog osnovnog zakona o izgradnji.

Praktične posljedice takvog stanja bile su brojne i teške. Izgradnja grada nije se mogla zaustaviti samo zato što nije postojao generalni plan, pa su njegovi veliki dijelovi izgrađivani na temelju parcijalnih urbanističkih planova koji su se djelomično oslanjali na prijašnje regulatorne osnove a djelomično anticipirali novi plan. Ponekad, naravno: prejudicirali, pa i vrlo nepovoljno prejudicirali. Takvo stanje nije ipak posve izuzetno, kao što se obično misli: mnogi gradovi, veći i značajniji od Zagreba, također nemaju svoga generalnog urbanističkog plana pa probleme izgradnje rješavaju slično, parcijalnim planiranjem dijelova grada i studiranjem zasebnih urbanističkih problema kao što su promet, mreža dječjih ustanova itd.

Položaj Zagreba ne treba, dakle, smatrati konačno urbanistički legalnim: tek poboljšanim. Osnovni okviri unutar kojih se nalazi tijelo grada danas su egzaktno pred nama, na papiru, a isto tako i sve ono što želimo da taj grad bude u daljnjih 30 godina. Dobitak je, dakle, egzaktna slika i stanovita projekcija grada. Time smo ujedno dobili i sliku nas samih. autoportret naše društvene sredine, naslikan najvećim dijelom nehotice.

O dokumentu tako značajnom za grad opravdano je govoriti relativno rezervirano iz dva razloga: prije svega, generalni plan grada ne treba smatrati nepromjenljivim dokumentom koji ne trpi promjenâ. Plan grada nije analogan projektu jedne zgrade. Plan grada odnosi se za tako velik vremenski raspon i obuhvaća tako velik prostor da nije moguće predvidjeti sva komplicirana zbivanja u tom dugom roku. Plan grada uvijek je projekcija koja teži najvećoj mogućoj egzaktnosti, ali ako teži još većoj — tada simulira sigurnost u nejasnom i nesigurnom.

Plan grada treba da bude autoritativni dokument do njegove promjene; spremnost na promjenu uvijek mora biti živa, a rasprava o njoj neprestana.

Drugi je razlog relativne rezerviranosti prema generalnom urbanističkom planu Zagreba, dosadašnje iskustvo s urbanističkim odnosno regulatornim planovima grada. Naime — ovaj generalni plan nije prvi urbanistički plan Zagreba.

Prva regulatorna osnova donesena je god. 1889. Druga, tzv. »djelomična osnova«, donesena je 1923. Godine 1930. raspisan je internacionalni natječaj za regulaciju grada; on je poslužio kao podloga za novu osnovu koja je završena 1934. a 1936. ozakonjena. Odmah nakon oslobođenja počinje izrada Direktivne regulatorne osnove koja je završena 1953, ali u cjelini nije prihvaćena.

U međuvremenu, do završetka ovoga generalnog plana, izrađen je urbanistički program grada, urbanistički plan Južnog Zagreba i novog centra u Trnju.

Povijest urbanističkog planiranja Zagreba traje, dakle, gotovo cijelo stoljeće kao gotovo kontinuirani proces. Očigledno je da će se taj proces nastaviti i u budućnosti, vjerojatno još bržim tempom. Čak postoje razlozi da taj proces revizije rezultata urbanističkog planiranja grada smatramo poželjnim. Karakteristično je, naime, da su svi dosadašnji planovi (odnosno regulatorne osnove — što je po funkciji u izgradnji grada isto) podbacili; sva su se dosadašnja predviđanja prevarila. Predviđao se spori rast grada nego što se zaista dogodilo, »umanjivale su se njegove šanse u budućnosti« — kako je to ne jednom rečeno.

To potjenjivanje budućnosti Zagreba, koje pokazuju njegovi planeri — dakle ljudi koji bi profesionalno morali biti više skloni precjenjivanju nego potcjenjivanju budućnosti — neće nas čuditi — prvo — ako znamo da su i razvoj drugih evropskih gradova, koji su se zaista razvijali u industrijskoj eri, njihovi planeri redovito potcjenjivali, tako da je podbacivanje postalo već gotovo profesionalna plannerska bolest, i — drugo — ako upozorimo da je to podbacivanje u vremenskoj projekciji razmjerno reduciranju u sferi bitnoj za urbanizam.

To je društvena sfera.

Regulatorne osnove Zagreba do drugoga svjetskog rata imaju jednu zajedničku karakteristiku — usprkos razlikama u generacijama planera koji su ih izrađivali i svega onoga što generacijske razlike znače a to je da sve one predviđaju u gradu ono što društveni sustav želi vidjeti u gradu.

Regulacija iz 1889. planira grad koji se spustio sa svoje dvije medijevalne jezgre na brežuljcima i organski spojio u novom velikom trgu, današnjem Trgu Republike, i komunikacijama koje vode od njega izvan grada. To su ulice: Ilica i Vlaška, Savska i Petrinjska. Ta je regulatorna osnova napravila red

u tom organskom bujanju koje bi, bez racionalne planerske intervencije, ubrzo postalo anarhično. Unijela je ortogonalni sistem ulica koje se sijeku pod pravim kutem među tim prirodnim komunikacijama, stvorila kompleks reprezentativnih trgova-parkova zasnovavši ih kao sistem fizičkog i psihološkog oduška i zelene barijere prema željezničkoj pruzi koja predstavlja granicu grada. Taj novi gradski prostor ispunjen je stambenim zgradama kakve su se u to vrijeme gradile po cijeloj Evropi, a svečani trgovi primili su reprezentativne javne zgrade kulturnih, prosvjetnih i javnih ustanova. Tako je nastao zagrebački Donji grad, grad činovnika, oficira, trgovaca i inteligencije.

Ono što ne pripada građanskoj klasi ovoga grada na rubu imperija izlazi već van njegova ruba. Regulatorna osnova iz 1889. planira, doduše na Trešnjevki omanje radničko naselje, ali i realne mogućnosti bile su očigledno potcijenjene. I tako dok u centralnom dijelu grada (svojoj jedinoj pravoj ambiciji) regulatorna osnova iz 1889. doživljava gotovo potpunu realizaciju, prostor preko pruge, jedva primijećen, započeo je nepredviđeni i nepredvidivi život.

U čemu su se prevarili planeri osnove iz 1889?

U tome što su Zagreb promatrali kao imperijalni emporij birokratske monarhije kojemu pripadaju sve karakteristike urednog evropskog grada, a nisu razabrali da željezničke tračnice, do kojih kao do gvozdene granice planiraju grad, unose u nj sudbinu industrijskoga grada, kakva je prije ili u isto vrijeme zadesila mnoge evropske gradove. Rast je podvrgnut razlozima koje administrativne metode nisu mogle, a građanski kriteriji nisu htjeli, vidjeti. Društveno biće grada počelo je narušavati njegovo urbanističko tkivo, jer ga je preraslo. Pri tom ništa nije pomoglo što takav razvoj nije bio predviđen; naprotiv, bila je to otežavajuća okolnost.

Građanski Zagreb, koji je izgradila njegova građanska klasa, našao se ubrzo iznenađen. Naravno, ne na sreću cijeloga grada, a na nesreću onih dijelova koji su iznenadili tako dobro planirani grad. Ali time već prelazimo granice naše teme.

Nas zanimaju razlozi zbog kojih se planeri tako često varaju. Sudbina regulatorne osnove iz 1889. na to odgovara ovako: premda je kvantitativne veličine teško predvidjeti u projekciji gradogradnje, osnovne poteškoće stvara to što jedna klasa planira cijeli gradski organizam, koji ne pripada samo njoj. To se događa zbog toga što gledati s nekog stajališta znači i gledati u korist toga stajališta. U pitanju je, dakle, bila historijska ograničenost uzrokovana društvenim interesima, a ne profesionalna nedostojnost.

Ali sudbina osnove iz 1889. tek je preludij u dramu grada koja je nastala nakon prvoga svjetskog rata. Označuje je dokument iz 1923. koji nosi naslov Nacrt grada Zagreba, izrađen u doba poznatog zagrebačkog načelnika, arhitekta Heinzla. Karakteristika je tog plana naglo širenje grada na istok sustavom zatvorenih blokova stambenih zgrada, kao što je izgrađen i Donji grad, i planiranje prostranih rezidencijalnih četvrti na brežuljcima. Prvi pokušaji da se nešto učini »preko pruge« iscrpljuju se na Kanalu čistom redukcijom standardnog građanskog kvarta uz pauperizaciju periferije; planira se i početak Ulice R. Končara do Nove ceste, Kranjčevićeva i ostale okolne ulice na Trešnjevki.

Tako je bilo na početku industrijskog i financijskog poslijeratnog »buma« u Zagrebu.

Poznato je kako se takvo planersko podbacivanje završilo. Regulatorna osnova iz 1936. nije mogla bitno izmijeniti ili zaustaviti proces izmicanja sve većih gradskih područja iz ruku planera, a u isto vrijeme porast siromaštva u kojemu su se radala nova i nova gradska područja bez nade da će ikada postati pravi dijelovi grada.

Taj proces ne samo ilustrira nego i dokazuje da pravi razlog planerskim nesigurnostima nije nesnalaženje u masi planerske materije nego trajan konflikt s problematskom jezgrom te materije: konflikt s realnim društvenim bićem grada.

Tek je naoko normalno da su promjene društvenih odnosa odmah poslije rata morale dovesti do naglog poboljšanja tog defekta u izgradnji Zagreba. Ima odviše pretpostavki uklanjanja defekta o kojem govorimo a da bi promjene mogle biti tako nagle. Vjerojatno nedostatak svijesti o tome kakav je zapravo defekt pred nama nije na posljednjem mjestu u nizu tih neispunjenih pretpostavki.

Šta je društveni aspekt izgradnje grada u punom dijapazonu tog pojma, koje su sve implikacije društvene komponente urbanizma — nije jasno još ni na onim mjestima koja su najznačajnija za našu urbanističku praksu.

Posljedice su se morale osjetiti.

U urbanističkom programu grada Zagreba iz 1963. koji je prethodio Generalnom planu i služio mu kao programska podloga, društveni aspekt je pojam pod kojim se razmatraju numeričke proporcije dislokacije stanovništva, lociranje društvenih institucija, njihov kapacitet itd. Ostalo, što možemo sami naći kao društveni aspekt gradogradnje, npr. želja za humanijim ambijentom i sl., ostaje na razini općih mjesta, posve nekorisnih svakome tko bi pokušao ostvariti te dobre želje.

Problem se pojavio, istina, u nešto drugačijem obliku nego što smo ga upoznali u razdoblju do rata.

Dok je buržoazija znala izgrađivati grad za sebe ne galameći da upravo to čini, mi smo poslije rata bučno deklarirali socijalistički urbanizam kojemu se zapravo nismo ni primakli.

Tako i program iz 1963. želi služiti socijalističkim naporima u izgradnji Zagreba pa to i čini — samo ne programski, dakle na jedini efikasan način na koji može dati svoj doprinos.

Ono što je ostalo, to je definiranje grada kakav želimo, kakav nam je potreban da bismo mogli u prostoru ostvariti ono za čim idemo u vremenu. S programom iz 1963. ostali smo prikraćeni za tu definiciju. U njemu je opisano što je sve potrebno milijunu ljudi na teritoriju Zagreba za 30 godina, ali nije rečeno kakvo bi imalo biti to što je potrebno i zašto se za takvu soluciju zalaže programer; on je izradio svoju projekciju za Zagreb kao za bilo koji grad — osim nebitnih specifičnosti — u bilo kojoj zemlji i u bilo kojem društvu našeg doba. Bio je to program materijalnih proporcija, numeričkih pokazatelja, fizičkih činjenica; to nije bio program kvalitativnih odnosa, tipoloških solucija, problematskih kompleksa.

Podsjećamo na taj već gotovo zaboravljeni dokument ne samo zato što je povezan s Generalnim planom, nego i zato što sve naknadne kritičke pripomene nisu upućene samo autorima programa. To bi bilo beznačajno. Važno je što pozicija programera izražava klimu naše društvene sredine u urbanizmu tada i što drugačiji vjetrovi još nisu prevladali; u tome je aktualnost programa iz 1963. Zato je on toliko prisutan (a ne samo iz rutinsko-metodičkih razloga) u Generalnom urbanističkom planu. To je plan kvantifikacija, materijalnih proporcija, vremenskih slojeva, kako će slijediti u budućnosti. To je plan mjerljivih veličina.

Plan grada... dakle plan razvoja golemog čvora života s mnogostrukošću njegovih značenja koja planer ne vidi, ignorira, potiskuje. On možda ne može predvidjeti sve. Vjerojatno.

Ali postoje čvorne točke u problematskoj sferi koje nije moguće ignorirati a da se čitav napor izgradnje grada ne svede na slijed dnevnih odgovora kojih su posljedice trajne samo zato što nismo znali shvatiti što je sudbinsko u postavljenom pitanju.

Na kraju svakog napora u izgradnji grada nalazi se nešto veoma tvrdo: pločnik, zid ili stup. Tako je s raspravom o izgradnji grada.

Mi imamo sada isplaniranu mrežu gradskih prometnica, i samo o materijalnim sredstvima ovisi kada ćemo ih izgraditi. Međutim, mi ne znamo što je to, zapravo, prometnica našega grada. Ono što će sagraditi građevinski inženjeri kako su naučili na svojim fakultetima. Ti isti inženjeri upravo sada

podizju u Zagrebu petlju s krakovima u blizini stambenih zgrada (jedna velika grupa stambenih zgrada gradi se uz petlju i vremenski paralelno s njom). Njih to — ne smeta. Projektanti petlje i tih stanova ne shvaćaju da je to nehumano. Da je to besmisleno. I da se takav postupak može braniti jedino ako čovjeka smatramo dodatkom proizvodnom procesu. Ako ga ignoriramo kao društveno biće. Ili: pješačke površine — što su one? Kilometarske piste za pješake ili prostori prolaženja i zadržavanja ljudi? Ako su ovo drugo, onda i lokacija javnih objekata ne može biti automobilski cilj, kao što je na primjer sa zgradom društveno-političkih organizacija na Trnju, nego jezgra javnog života. Onda i fakulteti ne treba da budu reprezentativni niz uglednih institucija kao što su ovi koji uz Ulicu Đure Salaja nastavljaju staru ideju započetu s kazalištem i Sveučilišnom knjižnicom, nego moraju biti prostorni centri sveučilišnog života: dakle složen i bogat fenomen spoja mladosti, nauke, rada i društvenog okupljanja. Stari centar grada ne može tada biti objekt komercijalne ponude na tipiziranu mrežu američkih hotela — kao što je tretiran cijeli zagrebački centar, od mastodonta koji upravo raste na Savskoj cesti. A periferija ne može biti prostor ekonomičnih investicija stanogradnje koja dosadašnji život periferije ne obogaćuju i ne unapređuju nego deklasiraju i dezorganiziraju.

Grad ne može biti prostor jednodimenzionalno koncipiran i jednosmjerno upravljenih akcija samo zato što one mogu iskazati svoj financijski alibi. Ako shvaćamo konzekvence društvenog aspekta suvremenog urbanizma u socijalizmu, onda ne možemo izbjeći bar načinjanje fundamentalnog pitanja koje je u svim tim primjerima za podsjećanje evidentno ignorirano: kakav mi to grad moramo graditi da bismo izgradili materijalne, prostorne, fizičke okvire života ljudi u društvenim odnosima koje stvaramo.

Istina, Generalni plan ne ignorira to pitanje. On ga dotiče u specijaliziranom poglavlju »Sociološke studije« informirajući o takvim studijama koje su izrađene za generalni plan. Ali informira nas i o tome da su te studije izrađene relativno kasno, što je očito šteta.

U spomenutom poglavlju, između ostalog čitamo: »Svijet razvijene današnjice model je po kojem će se oblikovati naša sutrašnjica. No još uvijek imamo vremena da — poučeni iskustvom tuđih grešaka — planski i smisljeno usmjerimo proces razvoja naših gradova. Pri tom neka nas uvijek vode načela organske cjelovitosti prostora i u njemu osnovnih mjerila: čovjeka i njegovih potreba. Ne smijemo se naivno radovati rastu, ako se ne možemo radovati načinu na koji se on događa.«

Na žalost, možda i zbog toga što je rad na sociološkim studijama plana započeo prekasno, ove ideje nisu postale integralni dio plana. One su njegov dodatak. Na poslu planera, u mapama, ne možemo naći njihov ozbiljniji utjecaj.

Ipak je utješno da taj sociološki prilog Generalnog urbanističkog plana Zagreba završava riječima: »Nakon ovoga inicijalnog rada bit će potrebno pristupiti daljnjim detaljnim analizama i studijama, širim anketama itd. Rezultati tih istraživanja poslužit će revidiranju prostornog plana zagrebačke regije i Generalnog urbanističkog plana kao i izradi detaljnih urbanističkih planova.«

Ideju permanentne revizije Generalnog plana kao posljedice isto tako permanentnog rada na planiranju treba podržati kao jednu od najsvjetlijih točaka plana.

Možda prije svega iz razloga na koje upozoravaju društveni aspekti urbanizma.